

Rákosi versus Nagy

Maďarská destalinizační předehra 1953–1955

JAN ADAMEC

Jednou z příčin maďarského povstání v roce 1956 byla dlouhotrvající hluboká krize vládnoucí komunistické strany, Maďarské strany pracujících (Magyar Dolgozók Pártja, MDP). Její základní kontury se začaly rýsovat během období tzv. korekcí výsledků stalinské industrializace a kolektivizace, známých jako Nový kurz. Nejvýraznějším rysem této krize byla konfrontace dvou názorových platforem a mocenských uskupení, personifikovaných vůdcem strany Mátyásem Rákosim a předsedou vlády Imre Nagyem.

Po Stalinově smrti se v polovině roku 1953 pozornost staronových vládců Sovětského svazu zaměřila kromě strategicky důležité, leč nestabilní NDR na další slabý článek satelitního systému – Maďarsko. Obavy z možného kolapsu země se opíraly o varovné signály, hovořící o špatné životní úrovni dělníků, o nepokoje na vesnici a masové represe.¹ Rolníci byli pronásledováni za odpor ke kolektivizaci a neplnění povinných dodávek. Klesala živočišná výroba a část úrodné půdy zůstala neobdělána. Byli napadáni funkcionáři strany a objevoval se také organizovaný odpor proti státní moci. Když se k tomu přidala špatná úroda a zvýšily se ceny na volném trhu, rostla nespokojenost nejen na vesnici, ale i ve špatně zásobovaných městech.²

První kritické poznámky pravděpodobně zazněly již během Stalinova pohřbu, ale jasnější instrukce začali maďarští komunisté dostávat během května 1953.³ Generální tajemník ÚV Maďarské strany pracujících (MSP) a zároveň předseda rady ministrů Mátyás Rákosi byl povolán do Moskvy, kde si vyslechl řadu doporučení, co a jak změnit.⁴ Poté 3. června instruoval stranický sekretariát, aby ve spolupráci s ústředním výborem přehodnotil některé makroekonomické direktivy nejen na zbytek roku 1953, ale i na rok příští a utlumil některé investičně náročné, nerentabilní projekty. Sovětská strana také navrhla snížit počet členů vlády z dvaatřiceti na sedmáct a zejména personálně oddělit funkci generálního tajemníka a premiéra.⁵

Na kremelském koberečku

Sovětské vedení nejprve neuvažovalo o zásadních personálních změnách. Sázka na „staré kádry“ při implementaci Nového kurzu vycházela z předpokladu jejich dosavadní bezpodmínečné poslušnosti. Stalinovi nástupci zprvu očekávali, že stejně ochotně, jako Rákosi prosazoval masivní zbrojní a industrializační programy nařízené Stalinem, bude provádět v mnoha ohledech zcela opačnou politiku.⁶ Brzy však zjistili, že není schopen ani ochoten provést tak radikální obrat, jaký si představovali, a zvolili odlišný postup – vtáhli do nového politického kurzu celé maďarské vedení.⁷ Klíčová jednání se odehrála 13., 14. a 16. června 1953 v Moskvě a každému z maďarské

- 1 RAINER, János M.: *The New Course in Hungary in 1953*. Working Paper #38, Cold War International History Project, Washington 2002, s. 6–7, viz <https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/ACFAF2.pdf> (citováno k 21. 1. 2016). Též BÉKÉS, Csaba: East Central Europe, 1953–1956. In: LEFFLER, Melvyn P. – WESTAD, Odd Arne (eds.): *The Cambridge History of the Cold War, Volume 1. Origins*. Cambridge University Press, Cambridge 2009, s. 336.
- 2 RAINER, János M.: *The New Course in Hungary in 1953*, s. 6–7.
- 3 RICHTER, James: *Reexamining Soviet Policy towards Germany during the Beria Interregnum*, Working Paper #3, Cold War International History Project, Washington 1992, s. 15, viz <https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/ACFAEC.pdf> (citováno k 21. 1. 2016).
- 4 RAINER, János M.: *The New Course in Hungary in 1953*, s. 6–7.
- 5 Tamtéž, s. 4–5.
- 6 BÉKÉS, Csaba: *East Central Europe, 1953–1956*, s. 339.
- 7 VARGA, György T.: Zur Vorgeschichte der ungarischen Revolution von 1956. In: FOITZIK, Jan (ed.): *Entstalinisierungskrise in Ostmitteleuropa 1953–1956*. Schöningh, Paderborn 2001, s. 55–56.

Socha J. V. Stalina byla v Budapešti odhalena na konci roku 1951

Foto: ČTK

delegace bylo vystaveno osobní pozvání – již z toho se dalo usuzovat, s kým Moskva počítá.⁸ V letadle, které 12. června odstartovalo z letiště Tököl u Budapešti, seděli Rákosi, jeho tři náměstci Ernő Gerő, Imre Nagy a István Hidas, vedoucí sekretariátu rady ministrů Béla Szalai, ministr zemědělství András Hegedüs, první tajemník budapeštského městského výboru Rudolf Földvári a prezident Prezidiální rady István Dobi. Chyběli členové sekretariátu ÚV Mihály Farkas a József Révai, kteří se tak načas ocitli v nemilosti.⁹

Maďarskou delegaci uvítalo téměř kompletní poststalinské vedení v čele s Grigorijem Malenkovem, Lavrentijem Berijou, Vjačeslavem Molotovem, Nikitou Chruščovem, Nikolajem Bulganinem a Anastasem Mikojanem. Během prvního dne sovětsí vyjednavací vymezili tři základní okruhy, o nichž se mělo jednat – ekonomiku, kádrovou politiku a zneužívání represivní moci. Nejprve kritizovali Rákosiho a jeho styl práce. Vytkli mu, že se dopustil mnoha chyb a přivedl Maďarsko na pokraj katastrofy. Podle Malenkova maďarští soudruzi podcenili problémy v zemědělství a dopustili, aby klesla živočišná výroba a lidé masivně opouštěli družstva (konkrétně hovořil o osmi až deseti tisících rodinách jen za rok 1952). Jako jeden z hlavních problémů identifikoval neuvážené a plošné vymáhání povinných dodávek a perzekuci rolníků za jejich neplnění. Jen během druhé poloviny roku 1952 bylo takto obviněno 250 000 lidí, ačkoliv ve třech čtvrtinách případů bylo stíhání následně zastaveno.

8 Průběh jednání obou delegací je reprodukován podle zápisů z jednání 13. a 16. června 1953. V anglickém jazyce viz *Notes of a Meeting between the CPSU CC Presidium and a HWP Political Committee Delegation in Moscow* (13., 16. 6. 1953). In: BÉKÉS, Csaba – BYRNE, Malcolm – RAINER, János M. (eds.): *The 1956 Hungarian revolution: a history in documents*. Central European University Press, Budapest 2002, s. 14–23. V maďarském jazyce viz *Jegyzőkönyv a szovjet és a magyar párt – és állami vezetők tárgyalásairól* (13.–16. 6. 1953). Országos Széchényi Könyvtár (Národní Széchényiho knihovna), Magyar Elektronikus Könyvtár (Maďarská elektronická knihovna), viz <http://mek.oszk.hu/01900/01937/html/szerviz/dokument/moskva1s.htm> (citováno k 21. 1. 2016). Další informace k tomuto setkání viz též *Magyar Országos Levéltár* (Maďarský národní archiv, dále jen MOL), MDP jegyzőkönyvek, Politikai Bizottság (Protokoly z jednání politbyra Maďarské strany práce, dále jen MDPJPB), f. 276. cs. 53. o. e. 122. Též KRAMER, Mark: *The Early Post-Stalin Succession Struggle and Upheavals in East-Central Europe: Internal-External Linkages in Soviet Policy Making* (Part 1). *Journal of Cold War Studies*, 1999, No. 1, s. 98.

9 RAINER, János M.: *The New Course in Hungary in 1953*, s. 10–11.

Také Berija se soustředil na zemědělství a poukázal na více než tři čtvrtě milionu hektarů půdy ležící ladem a vysoké zadlužení rolníků vůči státu. Maďarské vedení dále nabádal k tomu, aby věnovalo větší pozornost lehkému průmyslu. Kritizoval Rákosiho za intervence do chodu ministerstva vnitra a připomněl, že v tomto ohledu chyboval i Stalin. Pozastavil se nad tím, že v zemi čítající 9,5 milionu obyvatel bylo v uplynulých dvou a půl letech zahájeno trestní stíhání proti 1,5 milionu lidem. To podle něj svědčilo o velmi špatné práci ministerstva vnitra a politické policie ÁVH (Államvédelmi Hatóság). Požadoval proto obě instituce sloučit a do čela postavit *respektovaného soudruha*, který by požadovanou reformu zvládl.¹⁰ Varoval také, že Maďarsko je dlouhodobě *objektem pozornosti kapitalistických zemí USA a Anglie*, jejichž údajným cílem je svržení současného režimu a nastolení kapitalismu.¹¹

Berija dále odsoudil, opět s odkazem na Stalina, koncentraci moci v rukou jedné osoby a odmítl jako přečeňování vlastní osoby Rákosiho námitku, že lidé v Maďarsku nepochopí, pokud by byl zbaven postu generálního tajemníka. Zdůraznil také, že by bylo vhodné, aby se premiérem stal stranický funkcionář maďarského původu.¹² Berija narážel na to, že v maďarském komunistickém vedení byli již od dob Maďarské republiky rad¹³ nadprůměrně zastoupeni Ma-

ďaři židovského původu, včetně samotného Rákosiho, který si toto nechtěl vzhledem ke svému bytostnému internacionalismu připustit. Moskva to však považovala za rizikový faktor a snažila se do vedení MSP prosadit více maďarských (tj. původem nežidovských) politiků. Berija navíc v tomto kontextu připomněl, že již Stalin radil Rákosimu, aby více podporoval kádry, které prokázaly loajalitu lidově demokratickému režimu, i když předtím třeba sloužily režimu horthyovskému.

Molotov kritizoval Rákosiho za jeho autokratismus, jenž sebekriticky označil za nešvar i v Sovětském svazu. Také podle Chruščova v Maďarsku neexistovalo kolektivní vedení a chyběli mu vůdci s dostatečnými schopnostmi.¹⁴ Maďarští komunisté podle Molotova ztratili kontakt s lidmi a přestali vyjadřovat jejich zájmy. Za „dětskou nemoc“ lidových demokracií pak označil přehnaný rozvoj průmyslu a snahu o ekonomickou autarkii. To, že se počet lidí pracujících v maďarském průmyslu za tři roky zvýšil o půl milionu, označil za nebezpečný trend. Vyslovil dokonce podezření ze záměrných podvodů a manipulací se statistikami o průmyslové produkci.

Bulganin se zase soustředil na údajně krizovou situaci v armádě, v níž podle něj neustále probíhaly čistky snižující její bojeschopnost. Podle jeho údajů bylo v letech 1952 a 1953 z politických důvodů po-

puštěno z armády 460 důstojníků a generálů, z nichž některé označil *za naše přátele, naše lidi*.¹⁵ V armádě bylo během stejného období uděleno 177 000 kázeňských trestů, a jeden trest tak statisticky vycházel na jednoho příslušníka armády. Bulganin dále kritizoval nepozvaného ministra obrany Farkase za to, že miluje pompu a prezentuje se jako velký vojevůdce.

Mikojan se zaměřil na Rákosiho „avanturismus“ v ekonomickém plánování, na jeho snahu rozvíjet vlastní metalurgický průmysl a budovat ocelárny bez ohledu na nedostatek vlastních surovin, železné rudy či koksovatelného uhlí. Poukázal také na vysokou zadluženost Maďarska vůči ostatním lidově demokratickým zemím a nekvalitní a drahé zboží, pro běžné občany často nedostupné. Do roku 1951 si maďarská ekonomika vedla dobře, tvrdil Mikojan, ale poté maďarské vůdce údajně „oslnil“ úspěch a pustili se do investičně náročných projektů.¹⁶

Členové maďarské delegace nedostali příliš prostoru, aby se k této pro mnohé z nich překvapivé kritice vyjádřili. Nejprve měli připravit předběžný seznam reforem a personálních změn. Během druhého dne schůzky 14. června sestavili návrh změn, který byl následně přeložen do ruštiny a předán sovětskému vedení ke schválení. Dne 16. června obě delegace pokračovaly v jednání. Sověští zástupci maďarský návrh zkritizova-

10 *Notes of a Meeting between the CPSU CC Presidium and a HWP Political Committee Delegation in Moscow* (13., 16. 6. 1953).

11 Tamtéž.

12 OSTERMANN, Christian F. (ed.): *Uprising in East Germany 1953: the Cold War, the German question, and the first major upheaval behind the Iron Curtain*. Central European University Press, Budapest 2001, s. 154–156.

13 Od 21. března do 1. srpna 1919 existovala na části území bývalého Uherska Maďarská republika rad (Magyarországi Tanácsköztársaság). Vznikla na troskách čerstvě vyhlášené Maďarské demokratické republiky a pod tlakem zahraniční intervence dohodových mocností. Jednalo se o bolševický stát s diktaturou proletariátu, v jeho čele stál komunista Béla Kun.

14 *Notes of a Meeting between the CPSU CC Presidium and a HWP Political Committee Delegation in Moscow* (13., 16. 6. 1953).

15 Tamtéž.

16 Změnu ovšem inicioval Stalin v reakci na formující se západní vojenské struktury. Na tajném setkání v Moskvě ve dnech 9.–12. ledna 1951 nařídil představitelům satelitních zemí, aby se připravili na odražení případného útoku Západu a posílili svoji obranyschopnost, což ovšem znamenalo dramaticky zvýšit rozpočtové výdaje na armádu. RAKOŠI, M.: *Ljudžam svojstvenno ošibatsja. Iz vospominanij M. Rakoši*. Archiv vožděj. *Istoričeskij archiv*, 1999, No. 1, s. 32–33. Viz též ADAMEC, Jan: „Víte, kolik stojí jeden křižník?“ K moskevské schůzce v lednu 1951. *Praguecoldwar.cz*, 2002, č. 1, viz <http://www.praguecoldwar.cz/kriznik.htm> (citováno k 21. 1. 2016).

li a žádali další zpřesnění. Nejvíce připomínek měl Berija, který kromě přesnějších čísel žádal, aby do rezoluce byla včleněna pasáž konkrétně popisující Rákosiho chyby a jeho zásahy do chodu politické policie.

Hlavním požadavkem ale bylo, aby se Rákosi vzdal funkce premiéra.¹⁷ Jeho nástupcem se měl stát Imre Nagy, jenž byl v roce 1945 krátce ministrem vnitra. Jako agrární odborník však na přelomu let 1948–1949 nesouhlasil s urychleným tempem kolektivizace, a Rákosi ho proto donutil stranické vedení dočasně opustit. Nagy se však brzy vrátil jako ministr výživy a o dva roky později se stal náměstkem premiéra. Krátkodobé odstavení od moci se pro něj později stalo výhodou – nebyl přímo spojován se zločiny stalinismu, ač se na nich mnohdy pasivně podílel.¹⁸

Nový kurz

Po návratu z Moskvy Rákosi dne 17. června informoval sekretariát ÚV o moskevských jednáních a rozhodl vypracovat oficiální prohlášení a rozpracovat potřebné direktivy.¹⁹ Návrh rezoluce se projednával na politbyru 25. června 1953.²⁰ Bylo rozhodnuto, že o Rákosiho chybách se musí dozvědět celé stranické vedení na zvláštním zasedání ÚV MSP.²¹ Rákosi se přirozeně ponižující sebekritice bránil, ale vzhledem k jednotnému postoji sovětského vedení se podvolil a při-

Mátyás Rákosi

Foto: ČTK

pustil, že jím spáchané chyby byly vážné, a pokud je nenapraví, vypukne v Maďarsku hluboká krize.²²

Zasedání ústředního výboru strany, které se konalo ve dnech 27. a 28. června 1953, se účastnili kromě členů ÚV i vedoucí jednotlivých oddělení ÚV, tajemníci okresních i oblastních obvodů a členové vlády.²³ Podle plánu si Rákosi posypal hlavu popelem – přiznal své chyby, odsoudil kult osobnosti a přílišnou koncentraci moci v rukou úzké skupiny, tzv. nikomu neodpovědné „kliky Rákosi – Gerő – Farkas – Révai“. Sebekriticky se také

vyjádřil k tomu, že upozadoval kádry „maďarského původu“. Jak poznamenal historik János M. Rainer, byl to Rákosiho nejsebekritičtější politický projev, který kdy pronesl.²⁴ V závěrečné zprávě se konstatovalo, že v uplynulých letech se dopustili on a další soudruzi řady chyb, jež měly negativní dopad na životní úroveň obyvatel. Oslabili vazbu mezi dělnickou třídou a stranou a způsobili ekonomice vážné problémy. Kritice byly v textu podrobeny především závěry II. sjezdu MSP, který se konal na přelomu února a března 1951 a posvětil rychlé tempo industrializace bez ohledu na surovinové možnosti země a skutečné potřeby obyvatel. Strana pod Rákosiho vedením zanedbala zemědělství, přehnal kolektivizaci, zkomplikovala dodávky potravin a znejistila zemědělcům. Chybná administrativní politika v bezpečnostních složkách a soudnictví neúměrně zvýšila počet obviněných a umožnila zvlášť těchto orgánů vůči obyvatelům.²⁵ Zpráva kladla důraz na nutnost vytvořit kolektivní vedení, v němž hlavní slovo při určování stranické linie měl mít stranický sjezd a v mezidobí mezi jednotlivými zasedáními ústřední výbor a jemu odpovědné politické byro. Funkce generálního tajemníka měla zůstat neobsazena a stranu měl vést první tajemník. Členy staronového politbyra se stali Mátyás Rákosi, Imre Nagy, Ernő Gerő, András He-

17 BÉKÉS, Csaba: *East Central Europe, 1953–1956*. Též KRAMER, Mark: *The Early Post-Stalin*, s. 103.

18 RAINER, János M.: *The New Course in Hungary in 1953*, s. 31.

19 MOL, MDP jegyzőkönyvek, Titkárság (Protokoly z jednání sekretariátu ÚV Maďarské strany práce, dále jen MDPJT), f. 276. cs. 54. ö. e. 248. MOL, MDPJPB, f. 276. cs. 53. ö. e. 122. Též VARGA, György T.: *Zur Vorgeschichte der ungarischen Revolution von 1956*, s. 57–58.

20 MOL, MDPJPB, f. 276. cs. 53. ö. e. 123. Též VARGA, György T.: *Zur Vorgeschichte der ungarischen Revolution von 1956*, s. 58.

21 RAINER, János M.: *Imre Nagy: a biography*. I. B. Tauris, London 2009, s. 105.

22 Tamtéž, s. 106.

23 MOL, MDP jegyzőkönyvek, Központi Vezetőség (Protokoly z jednání ÚV Maďarské strany práce, dále jen MDJKV), f. 276. cs. 52. ö. e. 24. Též VARGA, György T.: *Zur Vorgeschichte*, s. 58. Viz též Resolution of the Central Committee of the Hungarian Worker's Party Concerning the Mistakes Committed in the Policy and Practice of the Party, and the Tasks Necessary to Correct These Mistakes (28. 6. 1953). In: BÉKÉS, Csaba – BYRNE, Malcolm – RAINER, János M. (eds.): *The 1956 Hungarian revolution: a history in documents*, s. 24–33.

24 RAINER, János M.: *The New Course in Hungary in 1953*, s. 24.

25 VARGA, György T.: *Zur Vorgeschichte der ungarischen Revolution von 1956*, s. 57–58. Též například Statisztikai adatok az 1950-es évek bíraskodásából. In: Országos Széchényi Könyvtár (Národní Széchényiho knihovna), Magyar Elektronikus Könyvtár (Maďarská elektronická knihovna), viz <http://mek.oszk.hu/01900/01937/html/szerviz/tablazat/amneszti.htm> (citováno k 21. 1. 2016).

gedüs, István Hidas, István Kristóf, Rudolf Földvári, Lajos Ács a Mihály Zsotinyecz. Jediným novým řádným členem byl zvolen Földvári, jako kandidáti na členství byli zvoleni István Bata a Béla Szalai.²⁶ Na tomto zasedání prezentoval Nagy jako budoucí premiér nový politický a ekonomický program, v němž především odmítl předchozí Rákosiho politiku.²⁷

Stačilo již jen změny zformalizovat podle ústavy. Dne 4. července se sešlo Národní shromáždění a Rákosi podal demisi. Nová vláda byla zvolena následující den a premiér Nagy přednesl svůj programový projev.²⁸ Rákosi později tvrdil, že se v něm Nagy významně odchýlil od směrnic dohodnutých na zasedání ÚV MSP 28. června 1953, ale Nagyovu řeč ve skutečnosti schvalovala speciálně zvolená komise ve složení Rákosi, Nagy, Gerö a Hegedüs.²⁹ Součástí vnitrostranické dohody bylo i to, že k Rákosimu poměrně kritické závěry z červnového zasedání ÚV zůstanou neveřejné a o změnách bude veřejnost informovat Nagy, jenž se tak nemoohl (a pravděpodobně ani sám příliš nechtěl) naplno pustit do Rákosiho a jeho předchozí politiky. Důležitou roli hrála i ve straně zakódovaná povinnost zachovávat navenek jed-

notu, což Nagy jako disciplinovaný a zkušený funkcionář v tento moment ještě akceptoval. O rok později už tak poslušný nebyl – v reakci na Rákosiho sabotáž Nového kurzu přenesl vnitrostranický spor do veřejného prostoru.³⁰

Nagy a jeho spolupracovníci nechtěli zcela opustit stalinistický model, ale změnit tempo a způsob jeho implementace. Přestože tyto korekce ekonomice načas pomohly a stabilizovaly situaci, brzy se objevily závažné problémy spojené s politickým bojem uvnitř maďarského vedení. Změny v zemědělství, těžkém průmyslu a represivní praxi podle Rainera poskytl dostatečný impuls pro to, aby narušily kohezi režimu a pomalu pronikaly do jeho dalších subsystémů. Nová politika způsobila pozdvižení ve všech vrstvách společnosti – nejen mezi zemědělci, kteří často vzali doslova zmínky o možnosti odchodu ze zemědělských družstev, ale také mezi stranickými funkcionáři, kteří se netajili nechutí k reformám.³¹

V tomto okamžiku do vnitropolitického dění opět zasáhly dramatické změny v Moskvě, kam byli 8. července 1953 Nagy s Rákosim povoláni, aby je sovětské vedení seznámilo s posledními výsledky pléna ÚV KSSS a hlav-

ně s rezolucí odsuzující Lavrentije Beriju.³² Doma, na zasedání politbyra ÚV MSP 9. července 1953, pak Rákosi mohl referovat o odhalení *imperialistického agenta*, jenž shodou okolností patřil mezi jeho nejostřejší kritiky.³³ Berijův nečekaný pád změnil poměr sil nejen v Kremlu. Rákosi a jeho přívrženci pochopili, že moskevské vedení není tak jednotné, jak se prezentovalo na červnové schůzce, a že se jim otevřel prostor k manévrování. Rozhodli se proto kout železo, dokud je žhavé.³⁴ Na zasedání politbyra 9. července bylo rozhodnuto svolat na 11. července rozšířený stranický aktiv budapeštské organizace.³⁵ Sebevědomý Rákosi sice provedl formální sebekritiku, ale neopomněl vyzdvihnout kolektivizaci a výstavbu těžkého průmyslu jako hlavní výdobytky své éry. Spíše než změnu hlavní stranické linie požadoval drobné korektury, čímž vyslal stranicům jasný signál – Nový kurz není třeba provádět příliš horlivě.³⁶ Navíc o pár dní později se Rákosi pokusil Nagyovu pozici podkopat ještě více, když naznačil možné spojení mezi ním a Berijou. Podle Marka Kramera se tak Rákosi mohl pokusit Nagyve svrhnout – podobný antiberijovský výpad podnikl Walter Ulbricht proti rebelujícím členům po-

26 VARGA, György T.: *Zur Vorgeschichte der ungarischen Revolution von 1956*, s. 59–60.

27 RAINER, János M.: *The New Course in Hungary in 1953*, s. 35–37.

28 Nagy Imre: *Miniszterelnöki expozé* (4. 7. 1953). In: Országos Széchényi Könyvtár (Národní Széchényiho knihovna), Magyar Elektronikus Könyvtár (Maďarská elektronická knihovna), viz <http://mek.oszk.hu/01900/01937/html/szerviz/dokument/meexp4s.htm> (citováno k 21. 1. 2016).

29 VARGA, György T.: *Zur Vorgeschichte der ungarischen Revolution von 1956*, s. 60–61.

30 Tamtéž, s. 62.

31 RAINER, János M.: *Imre Nagy*, s. 83.

32 Dne 26. června 1953 byl ministr vnitra, první náměstek rady ministrů a člen politbyra ÚV KSSS Lavrentij Berija zatčen. Ve dnech 2.–7. července se konalo mimořádné plénum ÚV KSSS a jednalo se na něm o Berijových skutečných i údajných zločinech. Teprve 10. července byla o Berijově zatčení informována veřejnost. V prosinci 1953 byl Berija spolu s dalšími vysokými představiteli státní bezpečnosti, V. N. Merkulovem, V. G. Děkanozovem, B. Z. Kobulovem, S. A. Goglidzem, P. J. Menšikem a L. J. Vlodzimírským, odsouzen za vlastizradu a popraven. ZUBOV, Andrej B. (ed.): *Dějiny Ruska 20. století. díl II. 1939–2007*. Argo, Praha 2015, s. 276. Viz též NAUMOV, V. A. – SIGAČEV, J. (eds.): *Lavrentij Berija. 1953: stenogramma iuljského plenuma CK KPSS i drugije dokumenty*. Meždunarodnyj fond „Demokratija“, Moskva 1999.

33 MOL, MDPJPB, f. 276. cs. 53. ö. e. 125.

34 VARGA, György T.: *Zur Vorgeschichte der ungarischen Revolution von 1956*, s. 63.

35 Tamtéž.

36 Tamtéž, s. 64.

litbyra ÚV SED Rudolfa Herrnstadto-
vi a Wilhelmu Zaisserovi.³⁷

Nagy se setkával s odporem vůči Novému kurzu ve vládě i v politbyru. Z berijovského intermezza si však také odnesl užitečnou lekci. Uvědomil si, že sovětská podpora je nestabilní, závisí na momentální vnitropolitické konstelaci a je třeba o ni neustále bojovat a angažovat Kreml tak, aby měl zájem výsledky červnových jednání kontrolovat. Snažil se také získat podporu sovětského velvyslance Jevgenije Kiseljjeva.³⁸ Několikrát si mu stěžoval, že si Rákosi těžko zvyká na to, že již není premiérem, a bez konzultace s ním dále udílí instrukce ministrům. Varoval velvyslance, že Rákosiho obstrukce vytvářejí nebezpečnou situaci, neboť se nedaří plnit sliby, které v projevu v parlamentu 4. července on jako premiér dal. Sověti ale v jeho prospěch přímo nezasáhli, což Rákosiho povzbudilo.³⁹ Nagyovu pozici na druhou stranu posílil sovětský vládní program, jenž Malenkov přednesl před Nejvyšším sovětem 8. srpna 1953. Potvrzoval poststalin-
ský kurz a kladl mimo jiné i důraz na růst životní úrovně, posilování lehkého průmyslu a investice do zemědělství. Nagy zaznamenal i několik kádrových úspěchů – prosadil rozšíření sekretariátu ÚV ze tří osob na čtyři a na novou pozici protlačil propuštěného ministra obrany Mihálye Farkase, o němž se vědělo, že má konflikty

s Rákosim. Právě dočasné spojení mezi Nagyem a stalinistou Farkasem ukázalo, že v boji o Nový kurz hrály roli nejen ideologické a koncepční spory, ale šlo také o mocenský boj, provázaný osobními vazbami a animozitami z minulosti.⁴⁰

Přes obstrukce se Nagyově vládě podařilo schválit a vydat několik důležitých nařízení týkajících se investic do zemědělství, zvýšení mezd, snížení spotřebitelských cen a daňové zátěže pro zemědělce. Problémy v průmyslu se však vyřešit nepodařilo. Obchodní bilance se zhoršila a prognózy týkající se splnění plánu nebyly příliš optimistické. Kapitálové rezervy a investice se proto měly přesunout z těžkého průmyslu do zemědělství, lehkého průmyslu a bytové výstavby. Zastavit se měly některé ambiciózní projekty jako výstavba budapeštského metra a oceláren ve Stalinvárosi. Měly se zvýšit mzdy pro více než milion pracujících o sto forintů na hlavu a tím měla být posílena poptávka a zvýšena kupní síla, což však naráželo na neuspokojivé zásobování a nedostatek zboží.⁴¹

Zemědělci si mohli odepsat velkou část svých dluhů a nezaplacených daní, požadovat zpět svou půdu a také si rozložit povinné odvody na delší období. Ve vládním prohlášení Nagy sice nabádal, aby byla zachována „ekonomicky úspěšná družstva“, ale počet opuštěných a rozpuštěných

družstev se nadále zvyšoval. Vláda se proto rozhodla je masivněji podpořit – ti, kteří chtěli družstvo opustit, si nemohli nárokovat stejnou půdu, kterou do něj vložili. Museli také převzít odpovědnost za nesplacené dluhy a úvěry v poměru ke svému majetku, s nímž do družstva přišli, a navíc uhradit padesát procent dluhu rozpočtaného na hlavu. Ke konci roku 1953 zaniklo 688 z 5000 družstev, počet členů družstev klesl z 376 000 na 250 000 a rozloha půdy v držení družstev se snížila o 25 procent.⁴²

Důležitou součástí Nového kurzu se měly stát reformy správního systému. Dne 23. července byl zrušen přímý dohled ministerstva vnitra nad místní správou. Dne 25. července vydala vláda dekret o generální amnestii, vztahující se především na politické přečiny se sazbou do dvou let. Vyňaty byly válečné zločiny a zločiny proti lidové demokratickému systému. V roce 1954 byly zahájeny rehabilitace některých osob odsouzených v monstrprocesech. Před soud byl postaven bývalý šéf politické policie ÁVH Gábor Péter, jehož ovšem nechal zatknout v souvislosti s antisionistickým tažením ještě Rákosi za Stalinova života.⁴³ Dne 27. října se Nagy sešel se zástupci katolické biskupské konference a dohodl se s nimi na zvýšení státní subvence církvi a finančních kompenzacích za vyvlastněnou půdu.⁴⁴

37 Podobně jako v případě Rákosiho vyjadřovalo sovětské vedení během května a června 1953 velkou nespokojenost s generálním tajemníkem ÚV SED Woldemarem Ulbrichtem. To povzbudilo některé členy východoněmeckého vedení, jako například Rudolfa Herrnstadta a Wilhelma Zaissera, aby začali svého nadřízeného kritizovat. Po povstání ve východním Berlíně v červnu 1953 se Ulbrichtova pozice otřásla ještě více a na zasedání ÚV SED 21. června byl málem odvolán. Situace se ale změnila po červencovém zasedání ÚV KSSS, na němž se projednával Berijův případ. Premiér a člen stranického vedení Otto Grottel byl urychleně povolán do Moskvy, aby byl o čerstvých obviněních informován. Novou změnu kurzu využil Ulbricht, aby obnovil své otrěsené mocenské pozice a hlavně zaútočil proti Herrnstadtovi a Zaisserovi, kteří ztratili své členství v politbyru a pak i v ÚV. Zároveň byli obviněni, že chtěli vytvořit antistranickou opozici a společně s Berijou konspirovat s cílem zničit socialismus v NDR. KRAMER, Mark: *The Early Post-Stalin Succession Struggle and Upheavals in East-Central Europe Internal-External Linkages in Soviet Policy Making* (Part 3). *Journal of Cold War Studies*, 1999, Vol. 1, No. 3, s. 16.

38 RAINER, János M.: *Imre Nagy*, s. 66.

39 TÝŽ: *The New Course in Hungary in 1953*, s. 29–30.

40 RAINER, János M.: *Imre Nagy*, s. 66.

41 Tamtéž, s. 67. Též VARGA, György T.: *Zur Vorgeschichte der ungarischen Revolution von 1956*, s. 64–65.

42 RAINER, János M.: *Imre Nagy*, s. 68–69.

43 Tamtéž, s. 70.

Dne 30. října 1953 se konalo zasedání ÚV MSP, na němž měly být shrnuty předběžné výsledky Nového kurzu.⁴⁵ Z celkové sumy 14 miliard forintů na investice získalo zemědělství 26 procent, investice do spotřebního průmyslu vzrostly o tři procenta a zvýšil se také podíl spotřeby na celkovém národním důchodu. Na konci října Maďarsko požádalo SSSR o půjčku ve výši 200 milionů rublů s odkladem splacení od roku 1957 – půjčka měla pokrýt maďarské dluhy z padesátých let vůči západním zemím a zemím východního bloku. Moskva nakonec poskytla jen polovinu požadované částky.⁴⁶

Otevřený spor

Nagyovi se sice podařilo načas zabezpečit Nový kurz na nejvyšší úrovni, měl však problémy s jeho výsledky – reformy složité procházely stranickým a státním aparátem, kvůli nepříznivé zimě se dostaly do potíží doprava a energetický sektor, vážlo zásobování tovarů surovinami, negativně se projevilo omezení investic v ostatních lidově demokratických zemích, klesal import surovin a bilance zahraničního obchodu byla negativní. Těchto nedostatků se Rákosi, jenž se v roce 1954 ocitl pod tlakem rehabilitací v defenzivě, snažil přirozeně využít a například přehlasoval Nagye v politbyru, jenž se snažil odložit otevření prestižního projektu první pětiletky, oceláren ve Stalinvárosi.

V polovině roku 1954 se na rozhdané maďarské vedení opět soustředila pozornost Moskvy, která podle Rainera potřebovala v předvečer svých jednání se Západem během své

Člen čestné stráže hraje u sochy Imre Nagye odhalené jako upomínka padesáti let od jeho popravy
Foto: ČTK/AP/Bela Szandelszky

mírové ofenzivy a setkání ministrů zahraničních věcí o německé otázce demonstrovat jednotu svého bloku. Nemohla proto potřebovat eskalaci vnitrostranických konfliktů, zvláště když maďarské komunisty čekal III. sjezd MSP.⁴⁷ Pátého května 1954 se proto sovětská a maďarská delegace znovu setkala v Moskvě. Sověti se zaměřili především na nerovnováhu v maďarské ekonomice a přílišné výdaje, podložené pouze úvěry.⁴⁸ Podle Mikojana Maďarsko sice dosáhlo významných úspěchů, ale ekonomická situace byla stále vážná. Poukázal na deficit zahraničního obchodu ve výši 600 milionů forintů. Vrátil se také k tématu, jehož se dotkl i při jednáních v červnu 1953 – k metalurgii. Podivil se nad tím, že maďarské vedení stále hodlá v druhém pětiletém plánu zvyšovat produkci surového železa o šestaosmdesát procent, ač pro to

nemá surovinovou základnu. Chruščov Rákosiho vytýkal, že oficiálně sice provádí sebekritiku a poukazuje na své chyby, ale vnitřně je neuznává, nesouhlasí s nimi a vše svaluje na „berijovskou provokaci“. Nešetřil ale ani Nagye, kterého upozornil na to, že se zaměřuje pouze na kritiku stranického vedení: *Soudruh Nagy by měl hovořit o úspěších, soudruh Rákosi by zase měl čelit svým chybám.*⁴⁹ Zároveň maďarskému vedení zdůraznil, že Rákosiho sebekritika musí mít takový charakter, aby byla zachována jeho důstojnost, jež je úzce spojena s důstojností strany. Chruščov je také nabádal, aby i nadále věnovali pozornost zemědělství a vedle vytvoření vhodného ekonomického prostředí pro jeho rozvoj nezapomínali na třídní boj s kulaky a na to, že socialistického zemědělství nelze dosáhnout bez konstantního tlaku na střední

44 Tamtéž, s. 68.

45 MOL, MDPJKV, f. 276. cs. 52. ö. e. 25.

46 RAINER, János: *Imre Nagy*, s. 69.

47 VARGA, György T.: *Zur Vorgeschichte der ungarischen Revolution von 1956*, s. 68. Též WATSON, Derek: *Molotov. A Biography*. Palgrave Macmillan, Basingstoke 2005, s. 247–249.

48 RAINER, János: *Imre Nagy*, s. 72–73. Viz též Notes of Discussion between the CPSU CC Presidium and a HWP Leadership Delegation in Moscow (5. 5. 1954). In: BÉKÉS, Csaba – BYRNE, Malcolm – RAINER, János M. (ed.): *The 1956 Hungarian revolution: a history in documents*, s. 54–59.

49 *Notes of Discussion between the CPSU CC Presidium and a HWP Leadership Delegation in Moscow* (5. 5. 1954).

rolníky. Schůzka skončila průměrným, žádná ze stran v maďarském vedení nezískala před sjezdem MSP zahájeným 24. května 1954 přesvědčivou podporu sovětského vedení. O to více se ale spor mezi Nagyem a Rákosim odrazil v hlavních sjezdových projevech. Rákosi se ve svých *Deseti letech lidové republiky* soustředil zejména na dosažené úspěchy a případné chyby zařadil do kolonky „vyřešené“. Nagy se kromě svých obvyklých ekonomických témat zaměřil na problematiku Vlastenecké lidové fronty, která se měla stát organizačním rámcem pro alianci masových organizací podporujících Nový kurz.⁵⁰

V polovině roku 1954 se mezi stoupenci a kritiky Nového kurzu úporně soupeřilo především ve třech oblastech – ekonomice, Vlastenecké lidové frontě a revizi politických procesů. V první oblasti se chopil iniciativy Gerő, nyní spíše na Rákosiho straně, a s odkazem na zhoršující se hospodářskou situaci a v obavě z rostoucí inflace navrhoval zvýšit pracovní normy a snížit platy. Nezáviděníhodnou Nagyovu pozici a ztrátu některých dočasných spojenců, například Gerőho, potvrdily události v červenci 1954 během

jeho dovolené. Rákosi využil jeho nepřítomnosti a při absenci dalších členů, kteří někdy hlasovali s Nagyem (Lajos Ács, Mihály Farkas a István Hidas), zvrátil na půdě politbyra některá vládní usnesení. Například 28. července 1954 politbyro přijalo usnesení, jež rozporovalo rozhodnutí vlády o přebytku zahraničního obchodu, který měl být nyní místo na spotřebu obyvatel použit na snížení zahraničního zadlužení. Politbyro navíc rozhodlo o vytvoření nového výboru, jenž se měl zabývat změnou ekonomické politiky – do jeho čela byl zvolen Gerő a mezi jeho členy patřili Rákosiho stoupenci jako například Hegedüs.⁵¹

Státní plánovací úřad (Országos Tervhivatal, OT) pak předložil politbyru revizi hospodářského plánu pro rok 1954 s odůvodněním, že za ekonomické těžkosti mohou „liberalismus“ a „pokles disciplíny“.⁵² Navrhoval snížit dovoz, redukovat sociální náklady a omezit volný prodej zemědělských produktů. Ve svém návrhu plánu na rok 1955 předseda SPÚ Béla Szalai navrhl upřednostnit investice a ekonomický růst před zvýšením životní úrovně obyvatel.⁵³ Plán předpokládal omezení výdajů nejméně o dvě mi-

liardy forintů. Gerőův ekonomický výbor v srpnu 1954 prezentoval tyto návrhy politbyru – úspory měly jít na úkor vzdělání a sociálního pojištění a hrubý příjem dělníků a zaměstnanců se měl snížit o 3,6 procenta, reálný o osm procent. Za Nagyovými zády také politbyro 28. července 1954 výrazně změnilo pohled na Vlasteneckou frontu, do níž neměly být začleněny strany z předchozí Maďarské nezávislé lidové fronty (Magyar Függetlenségi Népfront, MFN)⁵⁴, ale jen režimu loajální jednotlivci. Stejně tak se členy fronty neměly stát církve jako institucionalizované organizace, ale pouze jejich jednotliví zástupci.⁵⁵ Dne 18. srpna byla nová struktura fronty schválena.⁵⁶

Když se Nagy vrátil z dovolené, na zasedání politbyra 8. září 1954 proti novým rozhodnutím protestoval a označil je za předčasné. Svoji autoritou ještě dokázal přimět většinu politbyra, aby se postavila za něj.⁵⁷ O sedm dní později otevřeně přiznal, že ve straně existují dvě rozdílné koncepce, „země oceli a železa“ a „země Nového kurzu“.⁵⁸ Dne 1. října 1954 se na zasedání ÚV MSP ještě prosadili příznivci Nového kurzu – Zoltán Vas⁵⁹ prezentoval několik

50 RAINER, János: *Imre Nagy*, s. 74. Též MOL, MDP jegyzőkönyvek, Kongresszusok és konferenciák, III. Kongresszus (Protokoly sjezdů a konferencí Maďarské strany pracujících, III. sjezd (24.–25. 5. 1954).

51 VARGA, György T.: *Zur Vorgeschichte der ungarischen Revolution von 1956*, s. 68.

52 MOL, MDPJPB, f. 276. cs. 54. ö. e. 187.

53 RAINER, János: *Imre Nagy*, s. 75.

54 V roce 1944 vznikla Maďarská národní fronta nezávislosti (Magyar Nemzeti Függetlenségi Front, MNFF), která sdružovala pět hlavních stran poválečného maďarského politického systému – Nezávislou stranu maloroľníků, zemědělských roľníků a měšťanů (Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Párt, FGKP), Maďarskou komunistickou stranu (Magyar Kommunista Párt, MKP), Sociálně demokratickou stranu (Szociáldemokrata Párt, SDP), Národní selskou stranu (Nemzeti Paraszt Párt, NPP) a Občanskou demokratickou stranu (Polgári Demokrata Párt, PDP). V roce 1949 byla tato fronta přejmenována na Maďarskou nezávislou lidovou frontu (Magyar Függetlenségi Népfront, MFN) a dominovali v ní komunisté v čele Mátyásem Rákosim a László Rajkem. Vzhledem k tomu, že se během Rákosiho éry zdiskreditovala a ztratila reálnou moc, Nagy se jí v roce 1954 pokusil dát s novým názvem i nový obsah (Vlastenecká lidová fronta; Hazafias Népfront, HNF). VYKOUKAL, Jiří – TEJCHMAN, Miroslav – LITERA, Bohuslav: *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989*. Libri, Praha 2000, s. 175, 190, 358.

55 MOL, MDPJPB, f. 276. cs. 54. ö. e. 187.

56 RAINER, János: *Imre Nagy*, s. 76. Též MOL, MDPJPB, f. 276. cs. 53. ö. e. 190.

57 MOL, MDPJPB, f. 276. cs. 53. ö. e. 193.

58 Tamtéž.

59 Zoltán Vas (1903–1983) byl členem MKS od roku 1919. Během Horthyho režimu byl 16 let vězněn. Druhou světovou válku strávil v SSSR. V období od 1945 do 1956 členem ÚV, kandidát na členství v politbyru (1948–1953), vedoucí sekretariátu vlády (1954–1955) a náměstek ministra vnějšího obchodu (1955–1956).

návrhů na reformu centrálně řízené ekonomiky.⁶⁰ Rákosi se rozhodl pro taktický ústup a po zasedání odjel na zdravotní dovolenou do SSSR, kde zůstal až do konce listopadu.⁶¹ Nagy poté oplácel Rákosimu stejnou mincí a jeho nepřítomnosti využil k tomu, aby se pokusil prosadit své představy. Nemohl tak však učinit formálně přes stranické orgány, neboť k tomu by potřeboval souhlas Rákosiho jako prvního tajemníka strany. Dílčí vítězství při jednotlivých hlasováních v politbyru totiž nemohla nahradit oficiální deklaraci ústředního výboru. Nagy proto ve stranickém listu *Szabad Nép* v podstatě deklaroval, že ve stranickém vedení existují dvě odlišné koncepce, čímž potvrdil, že ve straně probíhá souboj dvou frakcí.⁶² Můžeme spekulovat, proč se se svými příznivci odhodlal k takovému kroku – dobře věděl, že Rákosi se v Sovětském svazu jen nerekreuje, ale využívá svých kontaktů, aby sovětské vedení přesvědčil o škodlivosti Nagyovy politiky. Zveřejnění vnitrostranického sporu dalo Rákosimu do rukou nečekaný trumf, s nímž mohl Chruščova a ostatní snáze získat na svou stranu. Jestliže sovětské vedení bylo ochotno tolerovat boj mezi Rákosim a Nagyem, pokud byl „ukryt“ v zákulisních jednáních, pak veřej-

né přiznání tohoto sporu oslabovalo autoritu komunistické strany, což v Moskvě vyvolalo až zuřivou reakci.

Nagy se kromě snahy získat podporu veřejnosti pokusil omezit vliv Rákosiho spolupracovníků (například Geröho, jehož před novým sovětským velvyslancem Jurijem Andropovem učinil odpovědným za ekonomické chyby minulosti) a nahradit je vlastními lidmi.⁶³ Snažil se také otevřít Rajkův proces,⁶⁴ ale sovětská strana s jeho revizí stále váhala, protože se obávala o Rákosiho pověst. Nagy také v listopadu 1954 připravoval rozsáhlejší amnestii – dne 19. listopadu byla například propuštěna do domácího vězení bývalá přední vůdkyně sociální demokracie Anna Kéthlyová.⁶⁵ Dne 21. října 1954 byl zahájen první kongres Vlastenecké lidové fronty, na němž Nagy opět ujišťoval, že Nový kurz zvítězil. Jak podotkl Rainer, Nagy postupně získával podporu veřejného mínění, které přijímalo řadu jeho reforem pozitivně. Svědčí o tom například veřejně deklarovaná podpora stranické organizace stranického deníku *Szabad Nép*.⁶⁶

Nagy a Bucharin

Rákosimu se během „zdravotní dovolené“ v SSSR podařilo přesvědčit

sovětské vůdce o tom, že Nagy škodí socialistickému Maďarsku a ohrožuje Kremlem požadovanou stabilitu. Do Budapešti se vrátil 29. listopadu 1954 a na zasedání politbyra 1. prosince 1954 Nagy přímo obvinil z řady chyb. Varoval, že rehabilitace mohou být zneužity, přičemž se zastál souhlasným postojem Kremlu.⁶⁷ Politbyro pověřilo tříčlennou prozatímní skupinu ve složení Rákosi, Nagy a Ács, aby vypracovala odpovídající změnu politiky podle Rákosiho návrhů.⁶⁸ Nagy se však její práce již neúčastnil – sice provedl sebekritiku, ale zároveň se snažil bránit s tím, že situace v Maďarsku se pod jeho vedením stabilizovala a zlepšila.⁶⁹ Proti většině politbyra, která ho před několika měsíci podporovala, ale nyní se postavila za Rákosiho, však neměl příliš šancí. Dne 1. prosince poslal Rákosi Chruščovovi dopis, v němž žádal sovětské vedení v souvislosti se situací v MSP o setkání, a přidal seznam maďarských představitelů, kteří by měli tvořit delegaci – Nagy, Ács, Szalai a Rákosi.⁷⁰

Nagyovo postavení se stále zhoršovalo a 9. prosince 1954 se proti němu postavilo celé politbyro.⁷¹ Nagy odmítl, aby se na Nový kurz svalovala celá vina za chyby, které způsobilo předchozí vedení a jež dovedly zemi

60 MOL, MDPJKV, f. 276. cs. 52. ö. e. 27.

61 VARGA, György T.: *Zur Vorgeschichte der ungarischen Revolution von 1956*, s. 72.

62 NAGY, Imre: A Központi Vezetőség ulése után. *Szabad Nép*, 20. 10. 1954.

63 RAINER, János: *Imre Nagy*, s. 78.

64 Proces s bývalým ministrem vnitra a zahraničí László Rajkem se konal od 16. září do 24. září 1949. Rajk byl spolu s Tiborem Szőnyiem a Andrássem Szalaiem odsouzen k trestu smrti. Dne 16. října byly rozsudky smrti vykonány. V následujících procesech bylo uvězněno sto čtyřicet jedna osob, popraveno 12 lidí a 11 odsouzeno k doživotním trestům. V roce 1956 byl Rajk rehabilitován a 6. října 1956 slavnostně znovu pohřben.

65 Anna Kéthlyová (1889–1976) patřila mezi nejvýznamnější představitelky maďarské sociální demokracie, do níž vstoupila v roce 1917. V parlamentu zasedala i po roce 1945 a vedla poslanecký klub strany. Dne 18. 2. 1948 ji prokomunistické křídlo vedené Györgyem Marosánem vyloučilo ze strany především pro její odpor ke sloučení s komunisty. Dne 9. července 1950 byla zatčena v rámci procesů proti sociálním demokratům. Dne 20. ledna 1954 byla odsouzena na doživotí za špionáž, ale kvůli mezinárodnímu tlaku jí byla udělena milost. Během povstání patřila mezi vůdčí osobnosti resuscitované sociálnědemokratické strany.

66 RAINER, János: *Imre Nagy*, s. 79.

67 VARGA, György T.: *Zur Vorgeschichte der ungarischen Revolution von 1956*, s. 73. Též MOL, MDPJPB, f. 276. cs. 53. ö. e. 206.

68 VARGA, György T.: *Zur Vorgeschichte der ungarischen Revolution von 1956*, s. 73.

69 Tamtéž.

70 Tamtéž, s. 75.

71 MOL, MDPJPB, f. 276. cs. 53. ö. e. 208.

údajně na pokraj katastrofy. Nesouhlasil také s tím, aby se současný spor řešil nejprve s Moskvou (což samozřejmě preferoval Rákosi), ale navrhoval, aby se spor předložil nejprve ústřednímu výboru – to však politbyro klonící se k Rákosimu odmítlo.⁷² Pověřilo naopak Farkase, Ácse a Szalaie, aby připravili návrh rozhodnutí pro jednání s Moskvou, proti čemuž zase protestoval Nagy.⁷³

Blížící se pád Imre Nagye a Nového kurzu předznamenala i napjatá mezinárodní situace. Konec roku 1954 probíhal v atmosféře ovlivněné rozhodnutím Spolkové republiky Německo o vstupu do NATO a následnými přípravami Moskvy na vznik Varšavské smlouvy. Z Maďarska, které hraničilo s Rakouskem a Jugoslávií – tedy se státy, s nimiž měl Sovětský svaz plány ve své zahraniční politice – se do budoucna měla stát část západní hranice sovětské zájmové sféry.⁷⁴ Podle Rainera ale za koncem Nového kurzu nemůžeme vidět pouze externí vlivy a zvyšující se mezinárodní napětí, neboť Nagy se nepokoušel o nezávislou zahraniční politiku a v tomto ohledu byl plně konformní se sovětským kurzem.⁷⁵ Maďarský vnitropolitický obrat více souvisel se sovětskou vnitřní politikou a přeskupením sil v Kremlu. Na přelomu let 1954 a 1955 se proti premiérovi Malenkovovi stále více prosazoval Chruščov jako reprezentant zájmů stranické nomenklatury.⁷⁶

K potvrzení této převahy se Chruščov rozhodl utlumit politiku Nového kurzu a prosadit vedoucí roli strany proti vládnímu aparátu.⁷⁷

Konzultace v Moskvě 8. ledna 1955 se proměnily v „soudní tribunál“. Proti Nagyovi se postavili Vorošilov, Molotov, Kaganovič, Malenkov, Bulganin, Mikojan, Chruščov, Pervuchin, Saburov a Suslov.⁷⁸ Obvinili ho z názorů nepřátelských straně, kritizovali jeho přístup v zemědělské otázce a nesprávný postoj v případě Vlastenecké lidové fronty. Vorošilov poukázal na to, že III. sjezd ÚV MSP sice proběhl úspěšně, ale situace ve straně stále zůstávala vážná. Viníkem byl podle něj především Nagy a jeho článek v *Szabad Nép*, který se podle něj neslučoval se stranickými principy a diskreditoval některé vedoucí soudruhy.

Vorošilov dále řekl, že při hodnocení ekonomické situace není možné brát v potaz jen situaci v zemědělství, a poukázal na stále vysoký počet samostatně hospodařících drobných rolníků. Nagye označil na jednu stranu za inteligentního, ale zároveň za nedisciplinovaného člověka. Požadoval, aby bezpodmínečně uznal své chyby (a to písemně – dodal Molotov). Politbyro podle něj chyběla disciplína, Nagy nerespektoval mínění většiny, dělal si, co chtěl, a obracel veřejnost proti členům politbyra.

Molotov považoval situaci za velmi

vážnou – bez podpory SSSR a sousedních států by podle něj maďarský režim již neexistoval. Poznamenal, že Nagy ve svém projevu z července 1953 plédoval za rozpuštění družstev, na což Nagy odpověděl, že to bylo jen na základě jedné z rad, kterou obdrželi v Moskvě. To byla Berijova rada, oponoval Molotov, a po jeho odstranění si ji měli maďarští soudruzi rozmyslet. Kritizoval Nagye také za to, že v článku opomněl aplikovat třídně stranické hledisko na vztah mezi dělníky a rolníky, v němž má vůdčí roli hrát dělnická třída. Nagy podle něj tuto vazbu považoval pouze za výměnný obchod mezi městem a vesnicí. Molotovovi se také nelíbila kritika kolektivizace v SSSR a označil ho za maloburžuu, Rákosiho naopak obhajoval jako zkušeného a ve světě známého vůdce.⁷⁹

Kaganovič Nagyův článek přímo označil za jeden z *nejnebezpečnějších manifestů*.⁸⁰ Vadilo mu, že Nagy opomněl zmínit úlohu SSSR při osvobození Maďarska a podle něj navíc nerozuměl marxismu a třídnímu boji. Kladením příliš velkého důrazu na životní standard a prosperitu měl Nagy nahrávat maloburžoazním elementům, což podle Kaganoviče bylo heslo Bucharina a bucharinců, kteří byli v SSSR podle jeho slov *rozdrčení*.⁸¹ Sovětské vedení se pravděpodobně domluvilo na vyvolávání duchů Velkého teroru a jejich instrumen-

72 Tamtéž. Též VARGA, György T.: *Zur Vorgeschichte der ungarischen Revolution von 1956*, s. 72–73.

73 MOL, MDPJPB, f. 276. cs. 53. ö. e. 209. Též VARGA, György T.: *Zur Vorgeschichte der ungarischen Revolution von 1956*, s. 73–74.

74 Po založení Varšavské smlouvy 14. května 1955 byla o den později, 15. května 1955, podepsána státní smlouva s Rakouskem, na jejímž základě sovětská vojska Rakousko opustila. To ale znamenalo, že by sovětské jednotky měly odejít i z území Maďarska, neboť podle mírové smlouvy z roku 1947 tam mohly být jen k zajištění komunikace s vojenským kontingentem v Rakousku. Podle sovětské interpretace Varšavské smlouvy ale sovětské jednotky na území Maďarska mohly zůstat. VYKOUKAL, Jiří – TEJCHMAN, Miroslav – LITERA, Bohuslav: *Východ*, s. 358–359.

75 RAINER, János: *Imre Nagy*, s. 79.

76 WATSON, Derek: *Molotov*, s. 249.

77 KRAMER, Mark: The Soviet Union and the 1956 Crises in Hungary and Poland: Reassessments and New Findings. *Journal of Contemporary History*, 1998, No. 2, s. 175.

78 Notes of Discussion between the CPSU CC Presidium and a HWP Leadership Delegation in Moscow (8. 1. 1955). In: BÉKÉS, Csaba – BYRNE, Malcolm – RAINER, János M. (ed.): *The 1956 Hungarian revolution: a history in documents*, s. 60–65.

79 VARGA, György T.: *Zur Vorgeschichte der ungarischen Revolution von 1956*, s. 75.

80 Notes of Discussion between the CPSU CC Presidium and a HWP Leadership Delegation in Moscow (8. 1. 1955), s. 60–65.

81 Tamtéž.

talizaci proti Nagymu předem, neboť i Chruščov připomněl Bucharina a Zinovjeva,⁸² kteří se, jak prohlásil, *stali hrozbou pro stranu a my jsme proti nim přijali tvrdá opatření*.⁸³ Nagy byl obviněn nejen z bucharinismu (bylo mu předhazováno heslo „Obohacujte se!“, s nímž měl údajně oslovovat rolníky), ale i z frakční činnosti a ohrožování jednoty strany. Byl vyzván, aby provedl sebekritiku a pokusil se své chyby napravit. Maďarská delegace na místě sepsala návrh rezoluce, v níž mimo jiné označila industrializaci za základ ekonomické politiky země. Dokument vyzýval Nagye, aby na příštím zasedání ÚV odvolal svou předchozí politiku. Podle Rainera tím Nový kurz prakticky skončil.⁸⁴

Na zasedání politbyra ÚV MSP 13. ledna 1955 se projednávala zpráva stranické delegace z Moskvy.⁸⁵ Hlavním cílem útoků se stal Nagy, který však nesložil zbraně. Snažil se například poukázat na to, že část kritiky se zakládá na chybných informacích. Zvláště se ho ale dotkl tón, jakým s ním Chruščov a ostatní mluvili (a který připomínal hrubé invectivy, jimiž častoval v červnu 1953 Rákosiho Berija), a také to, že byl obviněn z bucharinismu – to, že Bucharin, Rykov a další skončili na popravišti, nemohl brát jinak než jako nepokrytou hrozbu. Byl ochoten své chyby analyzovat a napravit, ale ne v rámci tradičního sebekritického rituálu.⁸⁶ Z blížící se „Canossy“ ho „vysvobodil“ infarkt, který ho stihl 2. února 1955. Tím byl vyřazen z pří-

prav na zasedání ÚV, jehož vedení se od 2. března pevně ujal Rákosi a které jednomyslně přijalo rozhodnutí proti pravicové úchylce. Nagy sice v dopisu ústřednímu výboru přišel s určitou sebekritikou a slíbil *bojovat proti jakémukoliv směru či úmyslu využít jeho antimarxistické, antileninistické chyby k oslabení ideologické a organizační jednoty strany a stranické disciplíny*,⁸⁷ ale 9. března ho stihl druhý infarkt a znemožnil mu aktivněji obhajovat svoji pozici.

Na dalším zasedání ÚV 14. dubna 1955 byl Nagy označen za frakcionáře snažícího se zničit stranu.⁸⁸ Dne 18. dubna se sešel parlament, Nagy byl odvolán z funkce premiéra a nahrazen Andrássem Hegedüsem. Následně byl zbaven poslaneckého mandátu, vyloučen z výkonného výboru Vlastenecké fronty a zbaven akademických titulů. Nagyův kající dopis projednáváný 12. května na zasedání politbyra byl odmítnut jako nedostatečný – Rákosi požadoval veřejnou sebekritiku.⁸⁹ Nagy sice projevil ochotu odvolat některé své názory, ale po nuceném odchodu z vysoké politiky začal zaujímat spíše radikálnější postoje. Jeho aktivita však neunikla Rákosimu, který ho hodlal zcela vyřadit z politického života. Na zasedání politbyra 11. srpna 1955 tříčlenná komise dostala za úkol prozkoumat Nagyovo možné vyloučení ze strany nebo případný soudní proces. Následovalo šetření stranické kontrolní komise a 3. prosince 1955 byl Nagy vyloučen ze strany.⁹⁰ Zajímavé

János Kádár

Foto: ČTK

bylo, do jakých podrobností hodlal důsledný Rákosi jít – kromě obvinění z porušování stranické disciplíny a frakční činnosti se „objevovaly“ prohršky osobního a hospodářského rázu z dávné minulosti.⁹¹ Jestliže odvolání z premiérské pozice u Nagye posílilo odbojnou náladu, vyloučení ze strany, s nímž byl přes různé peripetie spojen více než čtyřicet let, nesl podle Rainera těžce, což se odrazilo i na jeho dále se zhoršujícím zdravotním stavu. I jako exkomunista se však snažil dodržovat zákaz veřejné činnosti a o to více se věnoval teoretické práci a psaní textů obhajujících Nový kurz.⁹²

Z Nagye se stal outsider systému a kolem něj se začala utvářet stále

82 Nikolaj Bucharin (1888–1938) a Grigorij Zinovjev (1883–1936) byli sovětsští politici, kteří se v různých fázích dostali do mocenského střetu se Stalinem a byli postupně nejen vyřazováni z politického života, ale také odsouzeni za smyšlené zločiny a posláni během Velkého teroru v letech 1936–1938 i popraveni.

83 *Notes of Discussion between the CPSU CC Presidium and a HWP Leadership Delegation in Moscow* (8. 1. 1955), s. 60–65.

84 RAINER, János: *Imre Nagy*, s. 82.

85 MOL, MDPJPB, f. 276. cs. 53. ö. e. 211. Též VARGA, György T.: *Zur Vorgeschichte der ungarischen Revolution von 1956*, s. 75–77.

86 VARGA, György T.: *Zur Vorgeschichte der ungarischen Revolution von 1956*, s. 75–77.

87 RAINER, János: *Imre Nagy*, s. 83. Též MOL, MDPJKV, f. 276. cs. 52. ö. e. 28.

88 RAINER, János: *Imre Nagy*, s. 83.

89 MOL, MDPJPB, f. 276. cs. 53. ö. e. 230.

90 Tamtéž, cs. 52. ö. e. 31.

91 RAINER, János: *Imre Nagy*, s. 88–89.

92 Tamtéž.

početnější skupina reformátorů, kteří sehráli významnou roli během roku 1956 – například novinář odsouzený v zinscenovaném procesu v roce 1951 Géza Losonczy, spisovatel a novinář Miklós Gimes, filmař Szilárd Újhelyi, ze *Szabad Nép* propuštění novináři Pál Lócsei a Tibor Méray či spisovatelé Tibor Déry, Zoltán Zelk, Lajos Kónya, László Benjamin a Tamás Aczél.⁹³ V říjnu 1955 adresovalo devětapadesát komunistů – spisovatelů, novinářů a umělců – dopis ÚV, v němž se postavili za Nový kurz a protestovali proti cenzuře. Nagyovi spolupracovníci se rovněž snažili propojit Nagy s Jánosem Kádárem⁹⁴, který se po svém propuštění z vězení těšil pověsti reformátora, i když se oficiálně ve sporech mezi Nagyem a Rákosim klonil na stranu toho druhého.

Závěr

Maďarské komunistické vedení vstoupilo do roku 1956 rozštěpené na několik skupin, mezi nimiž dominovali na jedné straně Rákosiho přívrženci a na straně druhé stále širší okruh funkcionářů požadujících naopak Rákosiho odchod, návrat Nagy a pokračování Nového kurzu. XX. sjezd ÚV KSSS v roce 1956 opět změnil poměr sil – tentokrát definitivně v Rákosiho neprospěch, který nakonec musel opustit nejen pozici prvního tajemníka, ale i Maďarsko. Nagy se však do vysoké politiky také nevrátil a krize uvnitř strany pokračovala. Ukázalo se, že jí chybí nejen vhodný nástupce a vůdce, ale ztrácí podporu především ve vlastních řadách a není schopna obhájit společenský status quo. Během roku 1956 se tak kumulovaly krizové momenty,

Pět let vydržela diktátorova socha nad maďarským hlavním městem. Pak ji smetlo povstání.

Foto: ÁBTL

rostla nespokojenost lidí se zhoršující se ekonomickou situací i neřešeným vztahem k Sovětskému svazu. V říjnu

1956 se pak tato nespokojenost naplno přetavila do otevřeného protirežimního povstání.

pd

⁹³ Tamtéž, s. 87.

⁹⁴ János Kádár (1912–1989) byl v roce 1945 zvolen tajemníkem ÚV Komunistické strany Maďarska, vedl kádrové oddělení a byl členem nejvyššího vedení strany. Podílel se na přípravě nezákonných procesů, například s László Rajkem, jehož nahradil ve funkci ministra vnitra v letech 1948–1950. Na jaře 1951 byl ale sám zatčen a v prosinci 1952 odsouzen na doživotí. O dva roky později byl propuštěn a omilostněn. Stal se tajemníkem budapeštského městského obvodu a v červenci 1956 i členem politbyra. Během povstání byl členem Nagyovy vlády, ale pak přešel na druhou stranu a stanul v čele prosovětské, Maďarské revoluční dělnicko-rolnické vlády. V roce 1957 byl jmenován nejprve předsedou Pozatímního výboru a pak prvním tajemníkem ÚV Maďarské socialistické dělnické strany. V roce 1958 rezignoval na pozici premiéra, ale v letech 1961–1965 se opět stal předsedou výboru ministrů. V roce 1988 odstoupil z funkce tajemníka ÚV MSDS.